

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСПІЛКИ
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»

Вараксіна Олена Вікторівна

УДК: 338.246:338.439(477)

**ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ
ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

Спеціальність 08.00.03 – економіка та управління
національним господарством

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Полтава – 2016

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Вищому навчальному закладі Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

Науковий керівник – доктор економічних наук, професор
Ніколенко Сергій Степанович,
Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»,
завідувач кафедри економічної теорії та
прикладної економіки.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Онегіна Вікторія Михайлівна,
Харківський національний технічний університет
сільського господарства ім. П. Василенка,
завідувач кафедри економіки та маркетингу;

кандидат економічних наук, доцент
Гнатюк Інна Борисівна,
Уманський національний університет
садівництва, доцент кафедри підприємництва,
торгівлі та біржової діяльності.

Захист відбудеться 12 січня 2017 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 44.877.01 у Вищому навчальному закладі Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» за адресою: 36014, м. Полтава, вул. Ковалю, 3.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» за адресою: 36014, м. Полтава, вул. Ковалю, 3.

Автореферат розісланий «__» грудня 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

К. Ю. Вергал

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Продовольча безпека для України є однією з ключових проблем у формуванні цілісної концепції національної безпеки. Без налагодженої і надійної системи постачання продовольства жодна країна не в змозі уникнути залежності від інших держав. Виважена державна стратегія у цій сфері здатна як покращити загальну економічну ситуацію в країні, так і посилити її значення у міжнародному економічному середовищі, і навпаки: неконструктивний вплив може спричинити загострення суспільних негараздів, втрату вітчизняними виробниками внутрішніх і зовнішніх ринків і формування імпортозалежності національної економіки. Формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки є одним із найбільш значимих напрямів державного регулювання України. Стан продовольчої безпеки наочно відображає можливість держави реагувати на всі зовнішні та внутрішні виклики вітчизняній соціально-економічній системі. Обов'язковою умовою забезпечення продовольчої безпеки країни є самозабезпечення (продовольча незалежність) – задоволення основної частини потреб населення в продуктах харчування за рахунок внутрішнього виробництва. Цю життєво важливу функцію виконує аграрний сектор, із функціонуванням якого пов'язана переважна більшість галузей національної економіки. Динамічний розвиток аграрного сектора є вирішальною умовою нарощування продовольчих ресурсів, підвищення їх якості та одночасно сприяє зниженню витрат на них для аграріїв і вартості для споживачів факторів виробництва, а також населення, що в відповідно зумовлює прогресивний розвиток економіки країни в цілому.

У зв'язку з цим вивчення проблеми продовольчої безпеки України, розробка сукупності заходів, спрямованих на підвищення ефективності аграрного виробництва, формування продуктивного організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки національної економіки визначає актуальність і значущість теми дослідження та її науково-практичну важливість для забезпечення продовольчої незалежності країни.

Із-поміж українських авторів цю проблему поглиблено вивчали такі науковці, як: Ю. Білик, Н. Басюркіна, В. Береговий, П. Борщевський, В. Власов, І. Гнатюк, О. Гуторов, О. Гойчук, Л. Дейнеко, О. Зеленська, В. Іванюта, О. Кочетков, О. Крупа, Ю. Лисенко, Р. Марков, Г. Мостовий, С. Ніколенко, В. Перебийніс, П. Саблук, В. Трегобчук, В. Шамрай, О. Шкурупій та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану наукових досліджень кафедри економічної теорії та прикладної економіки Вищій навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» за темами: «Теорія і методологія державного координування інституційних змін у національній економічній системі» (номер державної реєстрації 0111U000625), де автор визначив умови та чинники організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки національної економіки; «Формування інституціонального середовища соціально-економічних систем» (номер державної реєстрації 0112U007788), у якій автор обґрунтував рівень забезпеченості продовольством і оцінив стан продовольчої

безпеки в Україні; «Державні механізми формування і забезпечення національної економічної безпеки в умовах глобалізації» (номер державної реєстрації 0111U000626), де автор обґрунтував сучасні напрями вдосконалення організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки України.

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування теоретико-методичних положень і розробка практичних рекомендацій щодо формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки України.

Поставлена мета зумовила необхідність виконання таких завдань:

- узагальнити системні підходи до класифікації чинників продовольчої безпеки;
- обґрунтувати науково-методичні напрями ідентифікації умов формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки;
- визначити принципи та завдання формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки;
- дослідити рівень забезпеченості продовольством в Україні;
- оцінити аграрний сектор як ключовий чинник забезпечення продовольчої безпеки та визначити основні проблеми його розвитку;
- проаналізувати державне регулювання продовольчої безпеки та визначити основні критерії оцінки її рівня;
- узагальнити основні напрями формування організаційно-економічного механізму національної продовольчої безпеки з урахуванням здобутків світової практики;
- розвинути підходи до параметричної моделі оцінки рівня продовольчої безпеки;
- розробити підходи до визначення інтегральної оцінки стану та рівня продовольчої безпеки в Україні.

Об'єктом дослідження є процеси забезпечення продовольчої безпеки в системі національної економіки.

Предметом дослідження є теоретичні, методичні та практичні засади формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки України.

Методи дослідження. Теоретико-методологічну базу дослідження становили фундаментальні положення економічної теорії, математичного моделювання та практики державного управління, праці сучасних вітчизняних і зарубіжних учених, у яких висвітлені основи формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки. З метою реалізації поставлених у роботі завдань використано такі загальнонаукові та спеціальні методи: абстрактно-логічний – для узагальнення теоретичних основ продовольчої безпеки та організаційно-економічного механізму; теоретико-дедуктивного та емпіричного дослідження – для детального та всебічного вивчення предмета дослідження; системного аналізу та узагальнення – для аналізу сучасного стану державного регулювання аграрного сектора та оцінки рівня продовольчої безпеки національної економіки; економіко-статистичний – для аналізу стану та рівня забезпечення продовольчої безпеки у вартісних і натуральних показниках;

математичного моделювання – для удосконалення методичних положень щодо функціонування організаційно-економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки національної економіки; графічний – для наочного зображення отриманих результатів дослідження.

Інформаційну базу дисертації становлять офіційні дані Міністерства аграрної політики і продовольства України, програмні та прогнозні розробки державних органів і міжнародних організацій, а також Державної служби статистики України, наукові публікації у періодичних виданнях і спеціальна література, монографії, матеріали міжнародних і міжвузівських конференцій, авторські розрахунки, зроблені на базі офіційної статистичної інформації та інформаційні ресурси мережі Інтернет, що забезпечили репрезентативність вихідних даних, доказовість і достовірність висновків, практичних рекомендацій і пропозицій.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у проведенні дослідження, що дало змогу здобути такі наукові результати, які є особистим надбанням дисертанта і виносяться на захист:

удосконалено:

теоретико-методичний підхід до визначення поняття «організаційно-економічний механізм продовольчої безпеки національної економіки», який, на відміну від інших, трактується як складна системно-структурна цілісність, що включає загальні та специфіковані за сферою застосування економічні інструменти, методи, організаційні форми та принципи, які інституційно узгоджені та системно пов'язані між собою, що дозволило конкретизувати його організаційну та економічну складові;

концептуальний підхід до визначення сутності та процесів формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки соціально-економічної системи національного рівня, який, на відміну від інших, ґрунтується на структурно-логічному підході, визначає тактичні цілі, завдання, організаційні та економічні важелі механізму продовольчої безпеки, що дозволило обґрунтувати регуляторні функції держави у мобілізації потенціалу продовольчої безпеки;

науково-методичний підхід до оцінки результативності організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки, який відрізняється від існуючих послідовною методологією оцінювання: з'ясування відповідності споживання основних продуктів харчування нормам, визначення відповідності споживання продуктів рослинного та тваринного походження в раціоні людини нормам, оцінка ємності внутрішнього ринку продовольства, аналіз динаміки імпортозалежності країни, дослідження диференціації доходів населення, що дозволило методично обґрунтувати прогнозування імовірних змін продовольчої безпеки України на середньострокову перспективу;

теоретико-методичну модель оцінки рівня продовольчої безпеки, особливістю якої є визначення індексу продовольчої безпеки країни, скорегованого на коефіцієнти економічної та фізичної доступності продовольства, імпортозалежності країни, що дозволило з'ясувати дійсний стан продовольчої безпеки національної економічної системи;

теоретичний підхід до визначення системи оцінки національної продовольчої безпеки, в якій, на відміну від існуючих, відокремленні змістовні та розрахункові блоки, що специфіковані відповідно до взаємопов'язаних напрямів державного регулювання аграрного сектора економіки та власне сфери продовольчої безпеки, що дозволило здійснити теоретико-методичні обґрунтування умов формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки України згідно з вимогами внутрішньої самодостатності національного розвитку та стійкості соціально-економічної системи щодо економічних, політичних та інших зовнішніх викликів;

набули подальшого розвитку:

методичний підхід до визначення напрямів удосконалення організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки, який, на відміну від існуючих, базується на використанні порівняльного аналізу методик оцінки рівня продовольчої безпеки України та Європейського Союзу, що дозволяє з'ясувати ступінь відповідності національних критеріїв визначення продовольчої безпеки критеріям економічно розвинених країн і реалістично оцінювати дієвість вітчизняного організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки;

інтерпретація змісту дефініції «продовольча безпека», відмінністю якої від існуючих є її характеристика як такого стану економіки держави, при якому на основі сталого функціонування аграрного сектора створюється оптимально необхідний рівень фізичної та економічної доступності всіх верств населення до продуктів харчування за обсягом, асортиментом і якістю на рівні науково обґрунтованих норм, що забезпечує належний рівень фізичного та психоемоційного здоров'я кожної людини, тривалість її життя та розвиток нації в цілому, що дозволило визначити принципи побудови моделі організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки;

науково-методичний підхід до вдосконалення організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки, здійснений, на відміну від інших, на основі інтегральної оцінки стану та рівня продовольчої безпеки в Україні, що дозволяє визначати тактичні та стратегічні цілі, інструменти та важелі держави у забезпеченні високого рівня продовольчої безпеки національної економічної системи.

Практичне значення одержаних результатів полягає в обґрунтуванні комплексу заходів розвитку аграрного сектора та формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки. Результати дисертаційної роботи були використані у роботі Департаменту економічного розвитку облдержадміністрації Полтавської обласної державної адміністрації у процесі розробки Програми економічного і соціального розвитку та прогнозів основних економічних показників на середньострокову перспективу (довідка № 01-58/821 від 19.04.2016 р.). Рекомендації автора щодо розробки математичної моделі функціонування організаційно-економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки національної економіки за висновками Міністерства аграрної політики та продовольства України можуть бути використані у процесі аналізу продовольчої безпеки України (довідка № 37-11-4-16/6085 від 22.04.2016 р.). Науково-методичні розробки автора використовуються у навчальному процесі Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський

університет економіки і торгівлі» у процесі викладання навчальних дисциплін: «Економічна теорія», «Національна економіка», «Макроекономіка» (довідка № 45-15/55 від 21.05.2016 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є результатом власних наукових досліджень автора, що пов'язані з формуванням організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки України. Сформульовані наукові положення, висновки та рекомендації, які винесено на захист, одержані особисто автором і є його самостійним науковим доробком. Ідеї і положення, що викладені у публікаціях автора за темою дисертації, отримані ним особисто внаслідок власних досліджень.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційної роботи обговорювались і доповідались на 6 міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях, а саме: XV Всеукраїнській науково-практичній заочній конференції «Молода наука України. Перспективи та пріоритети розвитку» (м. Запоріжжя, 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Економіка: сучасні проблеми та перспективи розвитку» (м. Харків, 2014 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Економіка. Управління, фінанси: теорія і практика» (м. Ужгород, 2014 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми та перспективи економіки і управління» (м. Дніпропетровськ, 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток економічної системи в умовах глобалізації» (м. Вінниця, 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Науковий диспут: питання економіки, підприємництва та фінансів» (м. Дніпропетровськ, 2016 р.).

Публікації. Основні положення та результати дослідження опубліковано у 12 наукових працях загальним обсягом 5,89 друк. арк., у тому числі 5 статей у наукових фахових виданнях (із них 1 стаття у фаховому виданні України, що входить до міжнародних наукометричних баз); 1 стаття у закордонному періодичному виданні та 6 публікацій за матеріалами конференцій.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів основної частини, висновків, списку використаних джерел, додатків. Основний зміст дисертаційної роботи викладено на 197 сторінках комп'ютерного тексту. Робота містить 19 таблиць та 36 рисунків (із них 6 табл. і 11 рис. займають площу цілої сторінки), список використаних джерел із 242 найменувань і 15 додатків, розміщених на 15 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, особистий внесок здобувача. Подано відомості про апробацію результатів дослідження, публікації та структуру роботи.

У першому розділі «**Теоретико-методичні аспекти формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки в системі національної економіки**» проаналізовані підходи до визначення чинників продовольчої безпеки, визначені умови формування організаційно-

економічного механізму національної продовольчої безпеки, принципи його функціонування та основні завдання.

Розглянуто аспекти продовольчої безпеки як базисної та визначальної складової національної безпеки країни. Набуло подальшого розвитку трактування дефініції «продовольча безпека» як такого стану економіки держави, при якому на основі сталого функціонування аграрного сектора, створюється оптимально необхідний рівень фізичної та економічної доступності всіх верств населення до продуктів харчування за обсягом, асортиментом і якістю на рівні науково обґрунтованих норм, що забезпечує належний рівень фізичного та психоемоційного здоров'я кожної людини та розвиток нації в цілому.

Визначено, що організаційно-економічний механізм продовольчої безпеки є складовою господарського механізму національної економіки, а отже, залежить від його ефективності. В наслідок розгляду теоретико-методичних підходів було з'ясовано, що організаційно-економічний механізм продовольчої безпеки визначається як складна цілісна система, яка включає економічні інструменти й методи та організаційні форми і принципи, що є частиною єдиного механізму, який підпорядкований правовим нормам та дає змогу державі забезпечити стабільність продовольчої безпеки країни. Розроблено структурно-логічний підхід до визначення сутності організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки національного рівня, що враховує організаційні та економічні важелі механізму продовольчої безпеки та інституційні регулятори її забезпечення (рис. 1).

Рис. 1. Структурно-логічний підхід до організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки макроекономічної системи

Доведено, що організаційно-економічний механізм продовольчої безпеки

безпосередньо впливає на економіку країни, оскільки є фундаментом національної економічної безпеки загалом. Розроблено концептуальний підхід до визначення сутності організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки соціально-економічної системи національного рівня, що враховує тактичні цілі, завдання досліджуваного механізму, визначає його складові та регуляторні функції держави у мобілізації потенціалу продовольчої безпеки (рис. 2). Доведено, що гарантією досягнення продовольчої безпеки України є стабільність внутрішнього виробництва. Це, в свою чергу, залежить від того, наскільки оптимальною з погляду самодостатності національної господарської системи є структурна збалансованість за галузями економіки. У їх складі вагому роль відіграє аграрний сектор.

Рис. 2. Концептуальний підхід до формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки соціально-економічної системи національного рівня

У другому розділі «Оцінка рівня продовольчої безпеки України на основі аналізу стану продовольчої забезпеченості» проаналізовано продовольчу забезпеченість України як визначальну умову продовольчої безпеки, досліджено аграрний сектор як ключове джерело забезпечення продовольчої безпеки країни та виявлено вплив державного регулювання на рівень продовольчої безпеки.

З'ясовано, що рівень продовольчої безпеки України безпосередньо залежить від стану та можливостей розвитку аграрного сектора національної економіки. Удосконалено методичний підхід до оцінювання національної продовольчої безпеки з використанням системи параметричної оцінки, що передбачає виокремлення змістовних і розрахункових блоків (рис. 3).

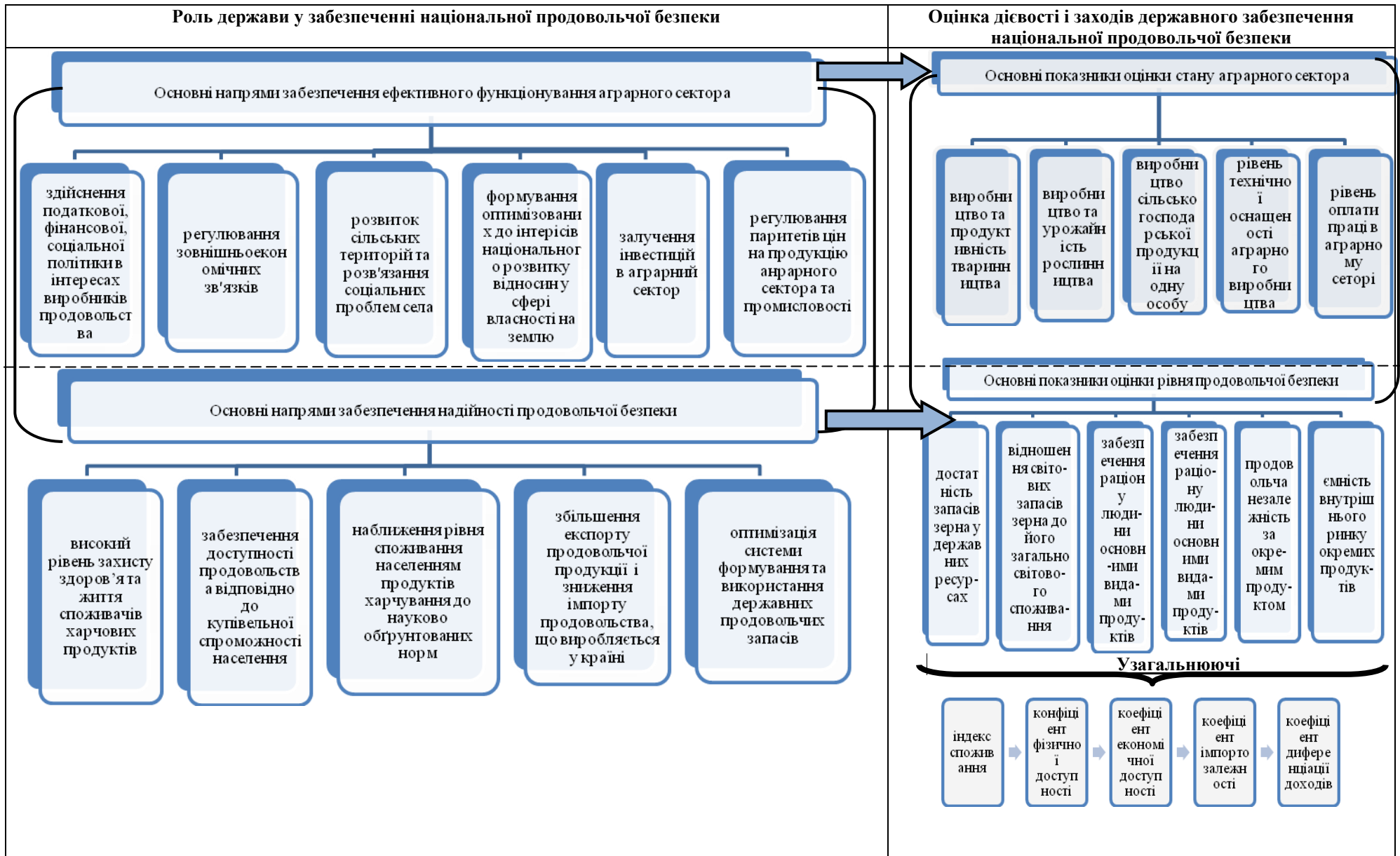

Рис. 3. Система параметричної оцінки стану національної продовольчої безпеки

У розробленій системі параметричної оцінки визначені змістовні блоки відображають напрями забезпечення державою: а) ефективного функціонування аграрного сектора економіки та б) надійності національної продовольчої безпеки. При цьому окреслюється роль державної регуляторної політики. Розрахункові блоки стосуються оцінки дієвості заходів державного забезпечення національної продовольчої безпеки. Вони відображають методику аналізу дієвості відповідно до спрямованих державних заходів, її конкретизацію через специфіковані показники оцінки стану аграрного сектора та продовольчої безпеки. На основі запропонованих критеріїв та коефіцієнтів обґрунтовано вирішальну умову продовольчої безпеки країни – стан забезпечення внутрішнього ринку продукцією аграрного виробництва.

Доведено, що найбільш значимими для України критеріями продовольчої безпеки є фізична та економічна доступність до продовольства, а також імпортозалежність за окремими видами продуктів. З'ясовано, що завдяки переходу на ринкову систему господарювання в цілому було розв'язано проблему фізичної доступності українців до продовольчих товарів. Однак, незважаючи на досить високий рівень насиченості продовольчого ринку продуктами основних товарних груп, відзначається стійка тенденція падіння рівня споживання в розрахунку на душу населення. Визначено, що у харчовому раціоні населення скорочується частка продуктів із високим енергетичним вмістом (м'яса, молока тощо), натомість зростає частка споживання дешевого і більш доступного малозабезпеченим верствам населення крохмалевмісного, вуглеводного продукту – хліба і хлібопродуктів. У структурі споживання продукти рослинного походження становлять 72 %, а продукти тваринного походження – лише 28 %.

Аналіз показав, що в Україні ціни на ключові продукти харчування за досліджуваний період зросли. Доведено, що темп зростання споживчих цін суттєво перевищує темп збільшення грошових доходів населення. З'ясовано, що в Україні дефіциту продуктів харчування немає, але рівень їх споживання внаслідок зниження купівельної спроможності населення, низької заробітної плати і високих цін знижується. 2015 р. було імпортовано сільськогосподарської продукції і продовольства на 6,1 млрд дол. На продукцію рослинництва припадає 33,5 % усього імпорту сільськогосподарської продукції та продовольства. Загальний обсяг імпорту м'яса та їстівних субпродуктів становив 238,9 млн дол. Визначено, що зменшення імпорту пов'язане насамперед зі зменшенням попиту на продовольчі товари. Вітчизняні підприємства також відчули це зменшення, що позначилося на реалізації планів їх подальшого розвитку.

Проаналізовано вплив державного регулювання на рівень продовольчої безпеки країни та визначено змістовний аспект формування організаційно-економічного механізму національної продовольчої безпеки (рис. 4). З'ясовано, що змістовний аспект формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки передбачає його інтерпретацію, виходячи з принципів та завдань держави стосовно формування продовольчої безпеки, ґрунтується на виокремленні інструментів і важелів (індикаторів і критеріїв). Визначено, що

внаслідок трансформаційних змін в економіці, які відбуваються нині під впливом негативних внутрішніх і зовнішніх чинників, умови формування та посилення національної продовольчої безпеки набувають першорядного значення.

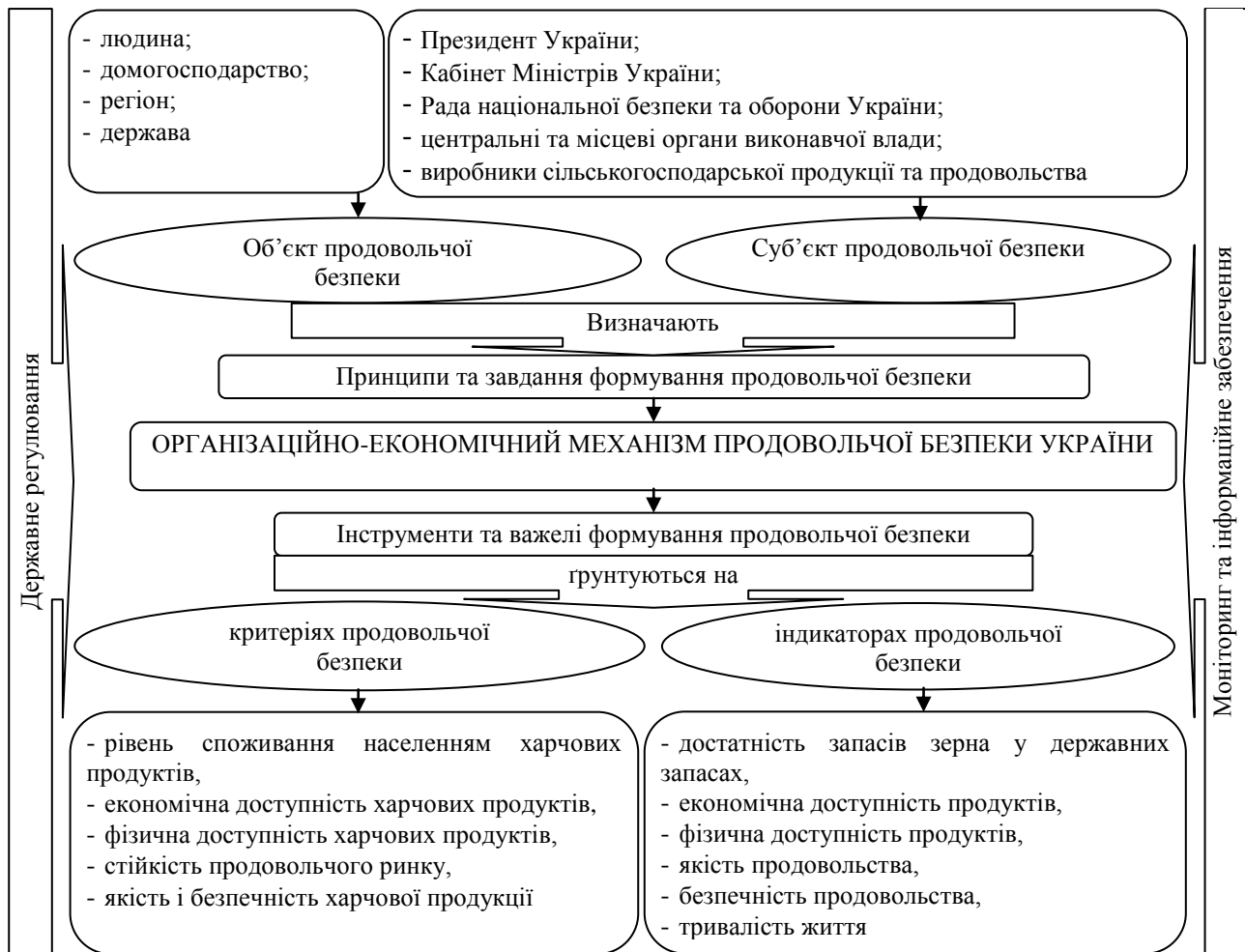

Рис. 4. Змістовний аспект формування організаційно-економічного механізму національної продовольчої безпеки

У третьому розділі **«Формування та напрями удосконалення організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки України»** узагальнено напрями формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки України, побудовано параметричну модель оцінки рівня продовольчої безпеки національної економічної системи та проаналізовано стан і рівень продовольчої безпеки на основі здійснення її інтегральної оцінки.

Удосконалено поетапний підхід до оцінки результативності організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки, що передбачає таку методологію оцінювання: з'ясування відповідності споживання основних продуктів харчування нормам, визначення відповідності споживання продуктів рослинного та тваринного походження в раціоні людини нормам, оцінювання ємності внутрішнього ринку продовольства, аналіз динаміки імпортозалежності країни, дослідження диференціації доходів населення. На першому етапі досліджено відповідність фактичного споживання основних продуктів нормам

харчування. Проведені прогностичні розрахунки свідчать, що у найближчі роки зменшуватиметься середньодобова калорійність споживання продовольчих продуктів до 2600 ккал, що становить 87 % норми.

У ході другого етапу моделювання було визначено відповідність раціону українців нормам споживання продуктів рослинного та тваринного походження, рекомендованих МОЗ України. Аналіз даних за 2000 – 2015 рр. свідчать про погіршення якості харчування населення. Згідно з прогнозом, рівень споживання продуктів тваринного походження до 2020 р. становитиме лише 40 % раціональної норми, що може призвести до дефіциту тваринного білка у структурі раціону українського споживача та негативного впливу на здоров'я нації. На третьому етапі моделювання оцінено ємність внутрішнього ринку продовольства. Визначено, що продаж у натуральних показниках багатьох важливих для населення продуктів (хліба, молока, м'яса, риби та інших) за останні 15 років значно зменшився. Четвертий етап моделювання відображає стан імпортозалежності країни. З'ясовано, що найбільш загрозливою є ситуація щодо наявності на внутрішньому ринку м'яса та м'ясопродуктів імпортного походження, яка негативно впливає на розвиток вітчизняного аграрного сектора. Стосовно інших продуктів харчування ситуація не настільки критична – імпортозалежність не має прискорювального характеру зростання і коливається в межах 10 – 20 %. На п'ятому етапі досліджено динаміку доходів населення як основу платоспроможного попиту. У 2015 р. середньомісячний дохід одного домогосподарства становив 4782 грн. Доведно, що витрати домогосподарств становлять 93 % від сукупної величини доходів (2014 р. – 91 %); з них 55 % – витрати на продукти харчування. Для порівняння: у країнах із високим рівнем життя на продукти харчування спрямовується лише 10 – 15 % витрат домогосподарств.

Із метою з'ясування шляхів удосконалення організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки проведено порівняльний аналіз індикаторів продовольчої безпеки України та країн Європейського Союзу. Запропоновано розрахунок порівняння методик оцінювання продовольчої безпеки України та країн ЄС проводити в такій послідовності: По-перше, на основі розробленої методики здійснюється розрахунок співвідношення показників оцінки продовольчої безпеки за групами та одиницями показників. Враховано, що методика оцінки продовольчої безпеки країн ЄС складається із 26 показників, що об'єднані у 3 групи: (у першій групі 11 показників, у другій – 8 і 7 показників у третій групі). Відповідно, українська методика складається лише із 11 показників у одному розділі. По-друге, проводяться розрахунки питомої ваги кожної групи (розділу) та їх співвідношення. Нарешті, здійснюється розрахунок підсумкового показника відповідності української методики європейській, який, за визначеною методологією, складає лише 6,5 %.

За допомогою запропонованого науково-методичного підходу до використання порівняльного аналізу у визначенні напрямів державної регуляторної політики дозволяє з'ясувати ступінь відповідності національних критеріїв визначення продовольчої безпеки критеріям економічно розвинених країн, завдяки чому можливо реалістично оцінювати дієвість вітчизняного

організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки. З'ясовано, що стан продовольчої безпеки країни визначається широким спектром показників, які взаємодоповнюють один одного. Зроблено висновок, що вітчизняна методика оцінки стану продовольчої безпеки потребує подальшої розробки з метою її використання задля подальшого удосконалення організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки країни.

Удосконалено теоретико-методичну модель інтегральної оцінки рівня продовольчої безпеки шляхом визначення індексу продовольчої безпеки країни, скорегованого на коефіцієнти економічної та фізичної доступності продовольства, рівня імпортозалежності країни. Узагальнена модель оцінки рівня продовольчої безпеки формалізована так:

$$I_{\text{прод.безп.}} = I_{\text{спож.}} \times K_{\text{ек.доступ}} \times K_{\text{фіз.доступ}} \times K_{\text{імп.}},$$

де $I_{\text{прод.безп.}}$ – індекс продовольчої безпеки країни;

$I_{\text{спож.}}$ – індекс споживання;

$K_{\text{ек.доступ}}$ – коефіцієнт економічної доступності продовольства;

$K_{\text{фіз.доступ}}$ – коефіцієнт фізичної доступності продовольства;

$K_{\text{імп.}}$ – коефіцієнт імпортозалежності.

Обґрунтовано, що економічний зміст індексу продовольчої безпеки полягає у визначенні рівня споживання продовольства населенням в умовах фізичної та економічної доступності, а також у врахуванні загального рівня імпортозалежності країни. Це дає змогу здійснювати як моментальну (на даний момент часу), так і стратегічну оцінку стану продовольчої безпеки національної економіки.

Модель призначена для оцінювання та прогнозування стану національної продовольчої безпеки, за допомогою неї можна визначати тактичні та стратегічні цілі, інструменти та важелі держави у забезпеченні високого рівня продовольчої безпеки національної економічної системи, створювати необхідні умови для прийняття дієвих рішень щодо вдосконалення організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки відповідно до інтересів соціально-економічного розвитку України. Окремими перевагами запропонованої моделі є: по-перше, запропонована методика базується на комплексному, багатоплановому підході до оцінювання такого складного явища, як продовольча безпека; по-друге, оцінювання продовольчої безпеки здійснюється на основі публічних даних статистичної звітності; по-третє, оцінка є порівняльною і враховує реальні дані виробництва, реалізації, кількісного та якісного споживання продовольства на рівні держави.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й вирішено наукове завдання, що полягає в обґрунтуванні теоретико-методичних положень і розробці практичних рекомендацій щодо формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки України. Визначено поняття, ознаки та принципи продовольчої безпеки національної економіки, сформовано

наукові висновки та розроблено пропозиції з удосконалення організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки України. Основними науковими та практичними результатами роботи є:

1. Визначено системні підходи до з'ясування чинників продовольчої безпеки, результатом застосування якого стала удосконалена інтерпретація змісту дефініції «продовольча безпека». Продовольча безпека трактується як стан економіки держави, при якому на основі сталого функціонування аграрного сектора створюється оптимально необхідний рівень фізичної та економічної доступності всіх верств населення до продуктів харчування за обсягом, асортиментом і якістю на рівні науково обґрунтованих норм, що забезпечує належний рівень фізичного та психоемоційного здоров'я кожної людини, тривалість її життя та розвиток нації в цілому.

2. Ідентифіковано умови науково обґрунтованого формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки, які полягають у тому, що названий механізм трактується як складна системно-структурна цілісність, яка включає загальні та відповідно специфіковані за сферою застосування економічні інструменти, методи, організаційні форми та принципи, інституційно узгоджені та пов'язані між собою. За допомогою запропонованого теоретико-методичного підходу до визначення організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки національної економіки було конкретизовано його організаційну та економічну складові відповідно до сучасних вимог ефективності національної економіки та зміцнення її конкурентоспроможності на міжнародному рівні.

3. Визначено, що метою побудови ефективної системи продовольчого забезпечення та організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки мають бути чітко визначені принципи його функціонування. Завдяки систематизації принципів функціонування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки України було концептуально обґрунтовано тактичні цілі та завдання зазначеного процесу. Такий підхід до обґрунтування принципів і завдань формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки сприяє виявленню ролі регуляторних функцій держави у мобілізації потенціалу продовольчої безпеки.

4. Досліджено рівень забезпеченості продовольством в Україні. Визначено основні показники, рівень і тенденції продовольчого забезпечення населення країни, що дало можливість виокремити змістовні та розрахункові блоки, які специфіковані відповідно до взаємопов'язаних напрямів державного регулювання аграрного сектора економіки та власне продовольчої безпеки у цілісну систему, та отримати обґрунтовану оцінку рівня національної продовольчої безпеки. Наслідком такої систематизації є теоретико-методичні обґрунтування умов формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки України згідно з вимогами внутрішньої самодостатності національного розвитку та стійкості соціально-економічної системи щодо зовнішніх викликів.

5. Проаналізовано стан і основні проблеми розвитку аграрного сектора як цілісної виробничої системи та основи забезпечення продовольчої безпеки. В

ході аналізу визначено, що у структурі споживання населення країни продукти рослинного походження становлять 72 %, а продукти тваринного походження – 28 %, тобто більшу питому вагу становлять низькокалорійні продукти, що об'єктивно призвело до зменшення у раціоні поживних речовин. При цьому визначено, що саме зменшення середньодушових доходів сприяло погіршенню структури харчування населення. Доведено необхідність активізації розвитку аграрного сектора задля забезпечення такого рівня фізичної та економічної доступності населення до продовольства за обсягом, асортиментом і якістю на рівні науково обґрунтованих норм, який забезпечує належний рівень фізичного та психоемоційного здоров'я кожної людини, тривалість її життя та розвиток нації в цілому.

6. У ході аналізу впливу державного регулювання на рівень продовольчої безпеки країни було визначено змістовний аспект формування організаційно-економічного механізму національної продовольчої безпеки. Такий підхід ґрунтується на виокремленні інструментів і важелів (індикаторів і критеріїв), принципів і завдань держави стосовно формування продовольчої безпеки країни та дозволяє забезпечити розрахунковий аспект наукового аналізу за досліджуваною проблематикою.

7. Узагальнено напрями формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки у контексті практичного досвіду зарубіжних країн і обґрунтовано елементи, з яких складається їх політика забезпечення продовольчої безпеки, та які слід ураховувати та імплементувати в національну економіку України. Систематизовано класифікацію форм підтримки аграрного сектора: за рівнем підтримки, за терміном реалізації, за характером впливу, за напрямом підтримки, за об'єктом підтримки, що дає можливість оптимально адаптувати механізм державного регулювання аграрного сектора до процесів надійного забезпечення продовольчої безпеки. Визначено напрями державного гарантування продовольчої безпеки країни: політичний, економічний, соціальний, оздоровчий, освітній.

Запропоновані науково-методичні підходи до порівняльного аналізу методик оцінки рівня продовольчої безпеки України та Європейського Союзу дозволяють з'ясувати ступінь відповідності національних критеріїв визначення продовольчої безпеки критеріям економічно розвинених країн. Такий підхід сприяє реалістичній оцінці дієвості вітчизняного організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки.

8. Проведено обґрунтування параметричної моделі продовольчої безпеки, яке базується на поетапному підході до оцінки результативності організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки країни. Запропонована модель передбачає використання такого аналітичного масиву: з'ясування відповідності споживання основних продуктів харчування нормам, визначення відповідності споживання продуктів рослинного та тваринного походження в раціоні людини нормам, оцінка ємності внутрішнього ринку продовольства, аналіз динаміки імпортозалежності країни, дослідження диференціації доходів населення. За допомогою цього алгоритму аргументована можливість методичного обґрунтування імовірних змін рівня продовольчої безпеки України на

середньострокову перспективу.

9. Визначено сучасні підходи до формування та вдосконалення організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки. Обґрунтовано інтегральну оцінку стану та рівня продовольчої безпеки в Україні, результатом якої стала узагальнююча модель оцінки рівня продовольчої безпеки. Запропонована модель передбачає визначення індексу продовольчої безпеки країни, скорегованого на коефіцієнти економічної доступності та фізичної доступності продовольства, імпортозалежності країни. Завдяки цій моделі можна з'ясувати дійсний стан продовольчої безпеки національної соціально-економічної системи.

СПИСОК ПРАЦІ ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Вараксіна О. В. Теоретичні основи продовольчої безпеки як економічної категорії / О. В. Вараксіна // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки. – 2013. – № 1 (56). – С. 50 – 55.
2. Вараксіна О. В. Основні аспекти та фактори, що формують продовольчу безпеку країни / О. В. Вараксіна // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки. – 2013. – № 3 (59). – С. 71 – 76.
3. Вараксіна О. В. Світовий досвід державної політики продовольчого забезпечення / О. В. Вараксіна // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки. – 2013. – № 4 (60). – С. 118 – 124.
4. Вараксіна О. В. Рівень забезпечення продовольчої безпеки в країні / О. В. Вараксіна // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. – 2014. – Вип. 8. – Ч. 2. – С. 36 – 40.

Статті у періодичних виданнях інших держав та у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз:

5. Вараксіна Е. В. Состояние развития агропродовольственного комплекса Украины / Е. В. Вараксіна // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri: Ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi. – Bakı: Mütərcim, 2015. – № 1. – С. 351 – 358.
6. Вараксіна О. В. Оцінка моделі функціонування організаційно-економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки України / О. В. Вараксіна // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки. – 2016. – № 1 (73). – С. 91 – 98. Міжнародна наукометрична база: Index Copernicus.

Публікації, що додатково відображають наукові результати дисертації:

7. Вараксіна О. В. Продовольча безпека як чинник ефективної національної економіки / О. В. Вараксіна // Економіка: сучасні проблеми та перспективи

розвитку: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 23 – 24 трав. 2014 р. – Херсон : Вид. дім «Гельветика», 2014. – С. 31 – 33.

8. Вараксіна О. В. Особливості сучасного стану аграрного сектору України у контексті продовольчої безпеки / О. В. Вараксіна // Молода наука України. Перспективи та пріоритети розвитку: зб. матер. XV Всеукр. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 25 – 26 лип. 2014 р. – Запоріжжя : Партнерство «Нова освіта», 2014. – С. 21 – 24.

9. Вараксіна О. В. Продовольча безпека як економічна категорія та її основні критерії / О. В. Вараксіна // Економіка, управління, фінанси: теорія і практика : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 17 – 18 жовт. 2014 р. – Херсон : Вид. дім «Гельветика», 2014. – С. 26 – 30.

10. Вараксіна О. В. Зарубіжна практика забезпечення продовольчої безпеки / О. В. Вараксіна // Розвиток економічної системи в умовах глобалізації : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Вінниця, 28 – 29 листоп. 2014 р. – Херсон : Вид. дім «Гельветика», 2014. – С. 25 – 29.

11. Вараксіна О. В. Оцінка рівня забезпечення продовольчої безпеки в Україні / О. В. Вараксіна // Проблеми та перспективи економіки і управління : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпропетровськ, 19 – 20 груд. 2014 р. – Херсон : Вид. дім «Гельветика», 2014. – С. 21 – 25.

12. Вараксіна О. В. Основні аспекти оцінки стану організаційно-економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки країни / О. В. Вараксіна // Науковий диспут: питання економіки, підприємництва та фінансів : матер. міжн. наук.-практ. конф., м. Дніпропетровськ, 5 – 6 серп. 2016 р. – Дніпропетровськ : НО «Перспектива», 2016. – С. 35 – 38.

АНОТАЦІЯ

Вараксіна О. В. Формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. – Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», Полтава, 2016.

Дисертацію присвячено вивченню теоретичних, методологічних і практичних питань формування організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки України. Уточнено сутність категорії «продовольча безпека», розкрито основні критерії оцінки рівня продовольчої безпеки національної економіки. Обґрунтовано умови та фактори, що визначають рівень продовольчої безпеки. Узагальнено досвід міжнародної практики забезпечення продовольчої безпеки.

Обґрунтовано концептуальні й методичні аспекти розвитку аграрного сектора України. Проаналізовано основні характеристики стану й умов розвитку аграрного сектора України. Досліджено рівень забезпеченості продовольством в Україні, визначено показники та тенденції продовольчого

забезпечення населення країни. Проведено аналіз державного регулювання та визначено основні критерії оцінки рівня продовольчої безпеки національної економіки. Відмічено, що розв'язання проблем продовольчої безпеки значною мірою залежить від ефективного використання природно-ресурсного, виробничого та соціального потенціалів сільського господарства.

Обґрунтовано особливості формування та основні завдання організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки країни. Виокремлено систему принципів і чинників регулювання продовольчої безпеки держави. Розроблено математичну модель оцінки стану забезпечення продовольчої безпеки національної економіки. Створена модель дає змогу прогнозувати стан продовольчої безпеки на перспективу та створити ефективну систему прийняття та підтримки рішень щодо формування дієвого організаційно-економічного механізму продовольчої безпеки на державному рівні. Визначено напрями поліпшення організаційно-економічного механізму забезпечення продовольчої безпеки.

Ключові слова: продовольча безпека, організаційно-економічний механізм продовольчої безпеки, господарський механізм, аграрний сектор, індикатори продовольчої безпеки, індекс продовольчої безпеки.

АННОТАЦІЯ

Вараксина Е. В. Формирование организационно-экономического механизма продовольственной безопасности Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.03 – экономика и управление национальным хозяйством. – Высшее учебное заведение Укоопсоюза «Полтавский университет экономики и торговли», Полтава, 2016.

Диссертация посвящена исследованию теоретико-методических положений и разработке практических рекомендаций по формированию организационно-экономического механизма продовольственной безопасности Украины. Проанализированы подходы к определению факторов продовольственной безопасности, определены условия формирования организационно-экономического механизма национальной продовольственной безопасности, принципы его функционирования и основные задачи.

Уточнена сущность категории «продовольственная безопасность», раскрыты основные критерии оценки уровня продовольственной безопасности национальной экономики. Обосновано, что базовыми критериями определения уровня продовольственной безопасности являются: физическая доступность, экономическая доступность, качество продовольствия, безопасность продовольствия. Обоснованы особенности формирования и основные задачи организационно-экономического механизма продовольственной безопасности страны. Выделена система принципов и факторов регулирования продовольственной безопасности государства. Определено, что организационно-экономический механизм продовольственной безопасности является целостной системой, которая включает экономические инструменты и

методы, организационные формы и принципы, которые есть частью единого механизма, подчиненного правовым нормам, и позволяет государству обеспечить стабильную продовольственную безопасность в стране. Обоснованы условия и факторы, определяющие уровень продовольственной безопасности. Обоснованы концептуальные и методические аспекты развития аграрного сектора Украины.

Доказано, что современная экономическая и политическая нестабильность в Украине усиливает необходимость выявления и исследования проблем обеспечения устойчивого состояния продовольственной безопасности страны. Продовольственная безопасность в условиях современного развития национальной экономики (признаками которой являются диспаритет цен на продовольственные и промышленные товары, природные катаклизмы, вызывающие неурожаи, наличие значительной части импортных товаров во внутреннем потреблении) имеет первоочередное значение. Обосновано, что продовольственную безопасность должна обеспечивать взвешенная аграрная политика государства, направленная на развитие и стимулирование собственного сельскохозяйственного производства.

Проанализирована продовольственная обеспеченность Украины как определяющее условие продовольственной безопасности, исследовано развитие аграрного сектора как ключевого источника обеспечения продовольственной безопасности страны и установлено влияние государственного регулирования на уровень продовольственной безопасности. Осуществлен анализ основных характеристик состояния и условий развития аграрного сектора Украины. Исследован уровень обеспеченности продовольствием в Украине и определены показатели и тенденции продовольственного обеспечения населения страны.

Проведен анализ государственного регулирования и определены основные критерии оценки уровня продовольственной безопасности национальной экономики. Определено, что страна на текущий момент времени не имеет сложившегося аграрного сектора экономики, для которого было бы присуще устойчивое развитие. Вместе с тем необходимо отметить, что количество производимого продовольствия по основным группам является достаточным для минимальных норм потребления продовольствия. Доказано, что в Украине цены на все виды продовольственных товаров постоянно растут, вследствие чего они становятся недоступными для все большей части населения. Выяснено, что изучение современной продовольственной проблемы требует целостного понимания вопросов продовольственной безопасности и обеспечения полноценного питания нации. Усовершенствован методический подход к оценке национальной продовольственной безопасности с использованием системы параметрической оценки, что предполагает выделение содержательных и расчетных блоков. Определено, что продовольственная безопасность страны обеспечивается совокупностью экономических, экологических и социальных условий, связанных как с развитием сельского хозяйства и всего продовольственного сектора, так и с общим состоянием

национальной и мировой экономики. Отмечено, что решение проблем продовольственной безопасности в значительной степени зависит от эффективного использования природно-ресурсного, производственного и социального потенциалов сельского хозяйства.

Обобщены направления формирования организационно-экономического механизма продовольственной безопасности Украины, построена параметрическая модель оценки уровня продовольственной безопасности национальной экономической системы и проанализированы состояние и уровень продовольственной безопасности на основе осуществления ее интегральной оценки. Обобщен практический опыт зарубежных стран и обоснованы элементы, из которых состоит их политика обеспечения продовольственной безопасности, и которые должны учитываться и быть имплементированы в национальную экономику Украины. Доказано, что основным признаком продовольственной проблемы для Украины в настоящее время является не физическое отсутствие продовольствия, а отсутствие необходимого дохода у населения на приобретение продуктов питания в том количестве и ассортименте, которые позволяют удовлетворить физиологические потребности.

Разработана математическая модель оценки состояния обеспечения продовольственной безопасности национальной экономики. Созданная модель дает возможность прогнозировать состояние продовольственной безопасности на перспективу и создать эффективную систему принятия и поддержки решений относительно формирования действенного организационно-экономического механизма продовольственной безопасности на государственном уровне. Определены направления улучшения организационно-экономического механизма обеспечения продовольственной безопасности.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, организационно-экономический механизм продовольственной безопасности, хозяйственный механизм, аграрный сектор, индикаторы продовольственной безопасности, индекс продовольственной безопасности.

ANNOTATION

Varaksina O. V. The formation of the organizational-economic mechanism of food security of Ukraine. – Manuscript

The dissertation for the degree of candidate of economic sciences in specialty 08.00.03 – Economics and national economy management. – Higher Educational Establishment «Poltava University of Economics and Trade», Poltava. 2016.

The dissertation is devoted to theoretical, methodological and practical issues forming the organizational and economic mechanism of food security of Ukraine. It was clarified the essence of the category of food security, it was revealed the basic criteria for assessing the level of food security in the national economy. There were substantiated the conditions and factors that determine the level of food security. And it was made the generalization of the practice of international food security.

There were substantiated the conceptual and methodological aspects of development of agrarian sector of Ukraine. It was made the analysis of the main characteristics of the status and conditions of agrarian sector of Ukraine. There was researched the level of provision of food in Ukraine and identified indicators and trends in food security of the population. It was held the analysis of state regulation and the main assessment criteria of food security of the national economy. It is noted that the problems of food security largely depends on the efficient use of natural resources, industrial and social potential of agriculture.

There were grounded the features of formation and main tasks of organizational and economic mechanism of food security. There is determined the system of principles and factors regulating food security. The mathematical model assessment of the food security of the national economy was made. The model makes it possible to predict the state of food security in the future and to create an effective system of making and supporting of decisions on the formation of effective organizational-economic mechanism of food security at the national level. And there were determined the ways of improvement of organizational and economic mechanism of food security.

Keywords: food security, organizational and economic mechanism of food security, economic mechanism, the agricultural sector, indicators of food security, food security index